

Torsdag med THORS

15.3.84

EXTUMERAR ni en dos språkvetande igen? Den ska ni få i ERT Hbl i dag, för professor Thors går troget på i ullstrumporna!

En västnyländsk dam vill få en förklaring på verbet *extumera*, som hon hört i Nyland, Åboland och Österbotten.

Extumera är en ombildning av det franska lånordet *estimer*, som i skriftspråket uppträder som *estimera*. I svenskt skriftspråk förekommer *estimera* någon gång i betydelsen "uppskatta, värdera", men används numera ganska sällan. I folkligt språk brukas *estimera* i alla våra landsändar. Det har ombildats på olika sätt, t.ex. till *extomära* (med o) eller *extomera* (t.ex. i västra Nyland och i mellersta Österbotten), till *exmera* på Åland etc. (På vissa håll ligger tonvikten på *ex-*, bl.a. i Vörå i mellersta Österbotten).

Ordet har givetvis kommit in i dialekterna från svenskt högspråk. Jag tänker mig, att det har spritts genom prästgårdarnas förmedling, på andra håll som i Nyland också via herrgårdarna. Det brukar betyda "uppskatta" (ofta i nekande sats), t.ex. "Di extomerar int han någo' vidare", och "gitta göra någonting", t.ex. "Ja' extomärrar int' reis tid" (citerat ur minnet från Oravais).

Estimera har också brukats i folkligt språk i Sverige och undergått liknande ombildningar som hos oss.

En annan läsare vill veta, vilken bakgrund uttrycket *gå på i ullstrumporna* har.

Uttryckets innebörd är att "fortsätta som vanligt, gå på som man har brukat göra" (det kan tilläggas att det inte avser "att gå fram försiktigt").

Märkligt nog finns det från äldre svenska exempel på att *gå på i ullstrumporna* kombine-

rats med ord som *skrika* och *vänas*.

Uttrycket är känt sedan länge; det finns belägg på det från 1838. Också i äldre tid hade det, liksom nu, en skämtsam klang. Vad innebörden och bakgrunden beträffar, måste man minnas att yllestrumpor (som det vanligen hette) var en viktig del av klädseln.

"Varifrån härstammar uttrycket *gossen Ruda*?" Uttrycket, som fullständigt lyder *den elaka gossen Ruda*, kommer från den bekanta publikationen Grönköpings Veckoblad. Jag tror, att den skämtsamma klangen i uttrycket ganska mycket sammanhänger med kombinationen "den elaka gossen". Gosse förekom redan i början av vårt århundrade ofta i uttrycket *mammas gosse* och brukades ofta för att beteckna "oerfarna ynglingar". När ett ord som *gosse* förbinds med *elak*, är det så att säga en förbindelse mellan motsatser. *Gossen Ruda* är således stygg och spjuveraktig.

"Vilket genus har förkortningen Hbl – talar man om sin Hbl eller sitt Hbl?"

Jag var frestad att svara direkt och säga "sitt Hbl", liksom man säger "ett Hbl", men ville också förhöra mig om språkbruket på tidningen själv. Frågor till några redaktörer vid tidningen gav ett entydigt svar: det heter *sitt Hbl*, ett *Hbl*. Härvid spelar givetvis genus hos *-bladet* en stor roll.

Carl-Eric Thors

Torsdag med THORS

22.3.84

DEN DAG som i dag är... är torsdag, och följaktligen vankas det en dos språkvetande. Med bl.a. *vete*, *muntergök*, *styvsöner* och *marschaller* inblandade.

En läsare undrar: "Bör det heta *fastställande* av (t.ex. in-teckning) eller *fastställelse*?"

Jag håller på *fastställelse*. Den termen gör ett naturligt intryck och kan vid behov ingå i en längre sammansättning, t.ex. *fastställelsebeslut*.

En läsare av norsk börd har fäst sig vid den östnyländska formen för ordet *vete* som lyder *kväit*. En liknande form, *kveite*, förekommer i Västanorge. Den frågande vill veta, om dessa östnyländska och västnorska former är en bevarad ålderdomlighet.

De är det, de är inte helt lika den ursprungliga formen, som var *hveiti* (med *hv-*) i forn-norska och fornisländska. Den västnorska formen i nutiden är, liksom den nyländska (och sydösterbottniska), ålderdomligare än den fornsvenska, som lydde *hvelte*. Redan under medeltiden hade ei i det svenska (och danska) skriftspråket blivit *e* (jämför nuspråkets *ben* i svenskan och *bein* i norskan och i finlands-svenska dialekter).

Det gamla *hv-* (uttalat med ett *h*-aktigt ljud följt av *v*) blev alltså i delar av det nordiska språkområdet till ett *kv*. Man kan utom det östnyländska uttalet nämna t.ex. det sydösterbottniska Närpesmålets *kvit* "vit" av det äldre *hvit*.

En annan läsare frågar: "Kan man säga *den dag i dag* (är) i stället för *i den dag som är*?"

Det ifrågavarande uttrycket lyder antingen *den dag i dag* eller *den dag som i dag är*. Man

kan t.ex. säga: "Jag är helt okunnig om saken *den dag i dag*".

En läsare har undrat över ursprunget till orden *ryggbast* och *muntergök*.

Ryggbast betecknar dels de vävnader som förbinder ryggkotornas utskott och ger ryggen stadga, dels ryggmargen. Efterleden är vårt vanliga *bast*, som egentligen brukas om en del t.ex. av en trädstam.

Muntergök "en gladlynt person" innehåller som efterled vårt allmänna ord *gök*, som förr använts om personer, ofta om unga pojkar.

Vidare ställer samme läsare en fråga om ursprunget till ett ord som han skriver *tjyvsön*, *tjuvson*.

Jag antar att det måste röra sig om en sydösterbottnisk form av *styvsön*. Det ordet har jag i Oravais hört uttalas som *stjyson* (kort *y*). Det ordet, alltså motsvarigheten till riksspråkets *styvsön*, lydde i fornsvenskan *stiupson* med växlande former av förleden. Förre leden *stiup-* har tolkats som "stympad, berövad".

"Hur betonas ordet *marskalk*? Vilken betoning används i ordet *marschall*?"

Det vanligaste uttalet av *marskalk* har betoning på första stavelsen. Betoning på andra stavelsen upptas av Akademiens ordlista, men ställs i andra rummet. Betoningen av *marschall* vilar på andra stavelsen *-schall*.

De bägge orden har helt olika ursprung. *Marskalk* är en ursprungligen tysk sammansättning av ett gammalt ord för "häst" (jämför vårt *märr*) och *skalk* "tjänare". För *marschall* "fackla" har två forskare i Los Angeles nyligen lagt fram en ny etymologi i Studier i nordisk filologi, som utges i Helsingfors: ordet härstammar ytterst från ett arabiskt ord för "fackla", förmedlat av turkiskan eller ryskan.

Carl-Eric Thors